ՄԱՍԻՍ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ

50ՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 14 (ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ) 7 ԱՊՐԻԼ 1901

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԶԱՏԿԻ ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ . . . . . Տ. Ա.
ԱՆԴՐՇԻՒՄԻ ՍԵՐ (Նորավէպ) . . . . . Գ. ՋՕՀՐԱՊ
ԳՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ԵՒ Ռ. ՀՓ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ . . . . . ԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
Կրակի գիշերը . . . . . Վ. ՄԱԼԷԶԵԱՆ
Աճցուկը մոռցուկ . . . . . ԳԻՄՄԷՆ
ԲԱՐԻԶԵԱՆ ԿԵՆԴԱՆԻՆ (Զատկի առթիւ) . . . . . ՕՐ. Ն.
ՅՈՒՇԱՏԵՏԸ

ՀԱՍՑԷ

درعلیه ده غلطه «ماسیس» غزته سی اداره سی

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՄԱՍԻՍ»Ի

Կ. Պոլիս, Ղալաթիա, Նորատունկեան խան

Rédaction de la Revue MASSIS

Galata, Constantinople

Գ. ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ

Ոսկեղէն
ԲԱՆԱԼԻ ԱՆԳԼԻԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

Քերական, Ընթերցարան, Քերականութիւն, Բառագիտութիւն, Ստուգաբանութիւն, Շարադրութիւն եւ Խօսակցութիւն

Երկար տարիներէ ի վեր Անգլիերէն լեզուն սորվելու համար մեր գործածած միակ դասագիրքն է այս որ մեծ ինամով սրբագրուած և մէկ հատորի մէջ ամփոփուած հրապարակ եղած է մաքուր տպագրութեամբ և գեղեցիկ ձեւի մը տակ։

ԳԻՆ 15 ՂՐՇ.

Կը գտնուի բոլոր գրավաճառաց քով։ — Կեդրոնատեղին է Յ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ վաճառատունը, Թիւ 27, Քրինճանճըլար Նօսուչը, Կ. Պոլիս։

ԸՆՏԻՐ, ՀՈՏԱՒԷՏ, ԽՆԱՅՈՂԱԿԱՆ

ԹԷՅ ԹԷՅ ԹԷՅ

ԹԷՅ ԹԷՅ ԹԷՅ

Ամէն տեսակ թէյերու նոր բերքերէն մեծ քանակութեամբ հասած է ԵԱՎՐՈՒԵԱՆ ԻՄԱՊՈՒԼԵԱՆ վաճառատունը։ Թէյի սիրահարներն ու ամէնէն փափկաճաշակներն իսկ վերջին ծայր գոհ պիտի մնան այս թարմ թէյերէն, որոնք ընտիր, առողջապահիկ եւ հոտաւէտ ըլլալով հանդերձ՝ անմրցելի ըսուելու ատիճան աժան են։

Գաւառներու յաճախորդք թէյ գնելու համար պէտք չունին անձամբ գալու, նամակով թող դիմեն ԵԱՎՐՈՒԵԱՆ ԻՄԱՊՈՒԼԵԱՆ վաճառատան, ուր ամենամեծ խնամով, զգուշաւորութեամբ կը գործադրուին ամէն կարգի յանձնարարութիւնք՝ մեծաքանակ եւ փոքրաքանակ։ Դիւրութեան համար՝ թէյերուն փոխարէնը կարելի է վճարել նաեւ երբ տպրանքները հասնին ու ֆօնօշխէնթօն ներկայացուի գնողին։ Կեղծ թէյ չգնելու համար հաճեցէք ուշադրութիւն դնել վերի մարքային եւ ԵԱՎՐՈՒԵԱՆ ԻՄԱՊՈՒԼԵԱՆ անուանք։

Կեդրոնատեղին՝ Կ. Պոլիս, Պահէք Գարու, Ճէլալ Պէյ խանի կից, Թիւ 10, Կ. Եավրուեան & Ի. Իսագուլեան մեծ վաճառատունը։

COMPAGNIE ROSSIA D'ASSURANCES

ՌՕՍԻԱ — ROSSIA

COMPAGNIE ROSSIA D'ASSURANCES

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԴԵՀ, ԿԵԱՆՔ, ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՔ, ԱՐԿԱԾՔ

1898 տարւոյ մէջ գանձուած ապահովագիններ	34,775,642	Ֆրանք
Երաշխաւորութեան գումար	121,765 383	»
1881էն ի վեր ապահովագրեալներուն վճարուած	164,172,000	»

Կեդրոնատեղի, Ղալաթիոյ Ֆարափին վրայ, Մախասան հին տեղը

Ընդհ. Քննիչ
Ա. ՀԻՒՐՄԻՒԶ

Ընդհ. Գործակալ
ԹԻՒՏՈՐ ՌԻՔԲԷՆ

ԱՊԱՀՈՎ

50ՐԴ ՏԱՐԻ — 7 ԱՊՐԻԼ 1901 — ԹԻՒ 14

ՋԱՏԿԻ ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԷՆ

Կառքերու յաջորդական ժամանումի մը Մայր Եկեղեցիի սովորական խռովդիկ փողոցին մէջ ուր՝ Ջատկի առթիւ անասնական աշխատութիւններէ այլեւս հանգիստ առնող կիներու եւ աղջիկներու դլուխներր դարձ կը հանէ պատուհաններէն։ Երկաթուղին, համեմատաբար, քիչ մարդ կը բերէ այդ օրը Գամգարու. խմրագիր, ուսուցիչ, Պատրիարքարանի պաշտօնէութիւն, ու քանի մը վարդապետ։ Կրօնական ժողովին առնապետ Սրբազանը, իր ողջախոհ սովորութենէն չի շեղիր «քարուչինեան կառքով» գալու համար, պարզ քահանայի մը պէս։ Ջազ. ժողովի անդամները կր գուշակէք թէ առաջին կառքերը կր գրաւեն — ինչպէս վերը, որահին մէջ, պիտի գրաւեն առաջին կարգերը։ Ճեմարան, վաճառական դասը եւ ջոկ Թաղականներու դիւանները որոնք այնքան պզտիկ պերճանք մր կր ներեն ինքզինքնուն։ Տեսուչ Սրճարդներու անդամներուն փոխադրութեան եղանակը միայն քիչ մը երկրայելի կր ձեայ. յանկարծ կերեւան անոնք սեղեակի մը կամ դիւանատան մր սեմին վրայ, առանց վարր, փողոցին դանդն ներս, հանդիսաւոր մուտք մր ունեցած րլլալու, թէեւ առանց ալ, պարզ մահկանացուներու պէս, հովանոցը ոսկընդանուի՝ ներս մտած րլլալու, — այն դերասաններուն պէս որոնք վարագոյրը բացուած առեն բեմին մէջտեղը կեցած են արդէն, վառնզի իրենց դերը չսկսի ներկր տպաւորիչ կերպով մր դուրս գալ fուդիսէն։

Ամէն հառնդի առաջին չարժումը կրլլայ աչքը սեւեռել դէպ ի Պատրիարքարանի արտաքին մասը՝ տեսնելու համար թէ ներկուա՞ծ է, եւ գունատ դեղին ծեփը, որ կերեւայ ամբողջ façadeին վրայ, գլուխ օրօրում մը առած կր բերէ. նորոգութիւնը աւարտած է։ Վերելքները, սանդուխներէն, դանդաղ քայլով կը կատարուին այս տարի. ներկուած մաքուր դուռները, գեմինը փռուած գորգերը, պատերուն գունագեղ թուղթերը՝ ուշադրութեան եւ խնամակցութեան աւարիայ կը դառնան։ Ու Պատրիարք Սրբազանը, իւրաքանչիւր այցելուի աչքամրոյրին, աւանդական «Բրիստոս յարեաւ ի մեռելոց» ողջոյնին կընկերացնէ զուարթ, գոհունակ ձայնով մը — «Ինչպէ՞ս կը գտնէք»։

Կրօնականին ժողովատարը ու գիւանատունը, թէեւ տակաւին թմբուր, փայլուն երեսյթ մը առած են՝ հիմնական նորոգումներով ու կահաւորումներով։ Պատրիարքական սենեակը նոյնպէս։ Մեծ դահլիճը — որուն համար հանդարտ խղճով պիտի կրնանք այլեւս գործածել այս հպարտ բացատրութիւնը — իր ծանրապին մեծածաւալ գորգովը, իր նոր օժոցներովը ու վարագոյրներովը, իր մութ կարմիր թղթով ծածկուած պատերովը եւ մանաւանդ եւրոպական սպասուած կատարներուն հեռանկարովը չատ վայելուչ երեսյթ մը կընծայէ։

Ծրուած այս ու այն բաժանումին մէջ, դիտելու զրաղած ենք չուրջերնիս. երբ չդրն. կոց մը լսուի դուրսի սրահէն, «Վարդապետ. ները չո՛ւտ վար իջնեն» ձայնին հետ. Պատրիարքը սանդուխին գլուխը կեցած է արդէն եւ Պուլկարաց Էկզարքը վեր կելլէ. ողջագուրում երկու հոգեւոր պետերուն միջեւ. անոնք գահլիճը կը մտնեն իրենց հետեւորդներով. «Կէս ժամուան սիրալիր տեսակցութենէ եաքը» — հնաւանդ բացատրութեամբ — Տ. Եսայի Սրբազան Մայր եկեղեցւոյ կ'առաջնորդուի, բեմը կելլէ ու պիտակաց կաղնիէ խոյանին առջեւ սրուն բոլոր աչառանկները վառուած են։ Լուռ ու անշշուկ կը կատարուի այս ազօթքը, հայ եկեղեցականներու հետ որոնք կրնկերանան պուլկար եկեղեցականներուն։ Առանց մեկնուելն եաքը, կը հանդի Հայ–Հռոմէականաց Ծերունի Պատրիարքը՝ իր փոխանորդին՝ Արփիարեան Գերապայծառին հետ, — որ իր պարթեւ հասակովը, փառաւոր մօրուքովը, թաւ յօնքերովը եւ ուժեղ քալուածքովը՝ գաւառացի եկեղեցականի տիպարը կը ներկայացնէ։ Նոյն ողջագուրումը եւ նոյն ընդունելութիւնը Պատրիարքարանի սանդուխին գլուխէն եւ գահլիճին մէջ(1)։

* * *

Պաշտօնական ընդունելութեան ժամուն, ամէնքը կը համախմբուին մեծ գահլիճին մէջ որուն ճակատը, տանուտիրոջ թիկնամօտին առջեւ, կը կենայ Օրմանեան Պատրիարքը՝ վերարատր, ամբ կազմը եպիսկոպոսներով ու վարդապետներով, Կրօն. Ժողովի տեղապետէն սկսած, ու ձախ կողմը Բաղ. Ժողովին անդամները. յետոյ միւսները, ժողովական կամ ոչ, որոնք կիսաբոլորակ մը կը կազմեն իտան։ Առաջ կ'անցնի Գուրգէն էֆէնտի, — որ կը սպասուէր արդէն այս գումարման ձեւակերպութեանց գլուխ եղողներէն, — ու կը կարդայ. հատիկ հատիկ, իր գրաւոր առեղնարանութիւնը, տեղ տեղ կանգ առնելով այս կամ այն պարբերութեան վրայ։ Կարգը Սահմանի փաստին է՝ Վարչութեան կազմ խօսելու. իր առեղնարանութիւնը գրաւոր չէ, ա՛չ եւ երկար։ Բաղ. Ժողովի տեղապետը փաստն որուն խօսելու կոչուի ու վճիռ ձայներ վաղաժամօթ են ամէնուն, թէեւ պարբերութիւններ ունի որոնք հարիւ ընելի կրլլան, բայց իր խօսուածքին մէջ միշտ յատկանշական բան մը, նորութիւն մը կայ. օրինակի համար երբ կ'առաջարկէ որ Պատրիարք Սրբազանին կիսանդրին դրուի դահլիճին մէջ։

Պատրիարքական պատասխանը, որ ամէնէն աւելի հետաքրքրութեամբ կը սպասուի, կարճ էր այս անգամ. աւելի causerie մը, մտերմական ոճով, քան թէ տեղեկութիւն մը։ Ամփոփումը հրատարակուեցաւ արդէն օրաթերթերուն մէջ։ Մասնաւորապէս ուշագրաւ էր Պատրիարքարանի նորոգման ու կահաւորման մասին ըրած յայտնութիւնը ուսկից իմացուեցաւ թէ Գարբիէլ էֆ. Նորատունկեան, Գրիգոր էֆ. Կիւմիւշկիրտան եւ Զարեհ Տիլսիզ էֆ. ստանձնած էին գլուխ հանել այս գործը, քանի մը բարեսէր հարուստներու օժանդակութեամբ։ Կիւմիւշկիրտան էֆ. յանձն առած էր նաեւ գործնական բաժին մը, անձամբ երթալով հսկելով չինութեան վրայ ու բան ճարտարապետ՝ Մելիտոսեան էֆ., ինքն ալ ստացաւ իր օրհնութեան բաժինը։

Պատրիարքական ճառը աւարտեցաւ՝ Զատկի առթիւ Վեհ. Սուլթանին կազմ Ազգ. Պատրիարքարանին եւ որդ ու ազգատ ազգս շնորհուած պրամական պարգեւներուն յիշատակութեամբը եւ Ն կ Վեհափառութեան արեւշատութեանը համար բարեմաղթութիւններով որոնց ձայնակցեցան բոլոր ներկաները։

Տ. Գրիգորիս Սրբազան՝ իրրեւ առեղնապետ Կրօնական Ժողովին՝ շնորհակալութիւն կրնէ յայտարարէն, «շնորհաւորական» մըն ալ ինք արտասանելու համար, մաղթելով որ «Աստուած կարողութիւն եւ խնամատարութիւն պարգեւէ Ս. Պատրիարքին՝ օգտակարապէս ծառայելու համար Ազգին եւ եկեղեցւոյն, իր շրջանին համախմբելով եկեղեցականները. . . »։

Եւ ահա՛ ընդմիջում մը սրահին մէկ անկիւնէն.

— Բայց պէտք էր որ Պոլսոյ բոլոր եպիս-

(1) Բիւզանդիոնի մէջ կարդացինք որ «Թէ՛ Պուլկարաց Էկզարքին և թէ՛ Հայ-Հռոմէականաց Պատրիարքին հետ մեր Ս. Պատրիարք Հօր տեսակցութեան գլխաւոր նիւթը եղեր է՝ Յունաց Տ. Կոստանդիանոս Պատրի արքին հրաժարեցուցման խնդիրը»։

կոպտները ներկայ գտնուէին այս ընդունելութեան։

Բոլոր պըսխները կը դառնան դէպի ձայնին եկած կողմը. ու անանք որ չեն ճանչնար Տիրան էֆ Նազարեանը, կը հարցնեն հետաքրքրութեամբ իրենց դրացիին թէ «Ո՞վ է այս ընդվիզումն ընողը»։ — Գրիգորիս Սրուազան, չեչտակի նայուածքով մը, իր ցաւումը կը յայտնէ, բայց Նազարեան էֆ. կը կրկնէ իր պիտղութիւնը։ Այն առեն, Ս. Պատրիարքը, հանդիսաւոր ձայնով մը «Խօսք չունի՛ք, Նազարեան էֆէնտի» նախագահական վճիռը կ'արձակէ։

Այս անձով ու աննշան միջադէպը, վայրկեանի մը համար, ժողովի մը երեւոյթը կուտայ շնորհատրական ընդունելութեան ու պըսխի պլսոլուիթիւն մը կընծայէ անոր։

Եւ գոյն այդ պատճառով իսկ, կը մնացուի արարողութեան կատարումը, Պահպանիչը։ Բարերաղդարար, դեռ սրահն չէին մեկնած ներկաները, եւ ամէն մարդ կը փութայ Ջերմեռանդօրէն վերադառնալ իր տեղը ու Պահպանիչը կ'արտասանուի։ Այս անգամ, իրապէս լմնցած է հանդէսը։

* * *

Իրրեւ այն օրուան ապաւորութիւն, քանի մը տող ալ կ'արժէ նուիրել Պատրիարքարանի Դիւանատան ուր համախմբուեցաւ գլխաւոր պաշտօնէութիւնը, Պատրիարք Սրուազանին ներկայանալէ եւ իր շնորհատրութիւնները յայտնելէ ետքը։ Հո՛ն են բոլոր երէցները, իրենց երիցապոյնին՝ Արտաշէս էֆ. Ծրկնկեանի հետ, որ մնաղն ու մօրուքը Պատրիարքարանի մէջ ճերմկցուցած է, ինչպէս կըսեն ամիկօրէն։ Հանդիսաւոր կոչուած ալեւոր նուագախումբ մը պէս իր շուրջը ժողված իր վազեմի պաշտօնակիցները, Թէլեան, Յակոբեան, Բլատեան, Մելիքեան էֆէնտիները, եւ ուրիշներ, կը խօսակցին հանգիստ հոգով. անհետացողներու անվերջ շարք մըն է որ կը սկսի այդտեղ, ամէն մէկը իր գիտցածէն ու տեսածէն, հին օրերէն ու նոր օրերէն բան մը պատմելով։

Ակամայ կը բաժնուիմ այդ հաճելի բնակութենէն, երուսաղէմաւոն երթալու համար ուր Երէցեան Սրուազան, իր կարգին, կ'ընդունի այցելութիւններ։ Երուսաղէմի Պատրիարքական համակրելի Փոխանորդը իր գրասեղանին առջեւ ունի հեռագիր մը, նոյն առաւօտն հասած Տ. Յարութիւն Ս. Պատրիարքէն, որ կը հաղորդէ թէ «Լուսաւորեայ»ի հանդէսը խաղաղութեամբ կատարուեր է ի ներկայութեան հազարաւոր ուխտաւորներու։ Ու կ'երեւակայեմ որ Արեւելքի փոքրկոտ ու խղճալիտ թղթակիցը, Վրայր, այդ ժամուն արդէն իսկ գրած լմնցուցած ու թղթատարին յանձնած ըլլալու է «Լուսաւորեայ»ին նկարագրութիւնը զոր թերեւս Մ. Նաթանեան ամփոփացնէ այսուհետ՝ աւելի աւարի աւանդական յիշատակով մը։

Երէցեան Սրուազան, իրրեւ օրուան նիւթ, խօսելով Պատրիարքարանի նորոգութեանը վրայ՝ չի քաշուիր յայտնելու թէ Երուսաղէմաւոնն ալ սէգ ունի ճարտարապետի մը իւնամքին ու բանուորներու աշխատութեան։ Անշուշտ այս կարեւոր պէտքն ալ կը լրացուի օրին մէկը։ Երուսաղէմաւոնը, իր անշուք երեսոյթին հակառակ, իր մասնաւոր կարեւորութիւնը ունի իրրեւ Փոխանորդարան Երուսաղէմի Պատրիարքութեան։ Սիմոն Սրուազանի մահէն ի վեր, անոր յաջորդը՝ Տ. Գէորգ եպիսկոպոս, որ դեռ վարդապետ՝ օգնականի պաշտօն կը վարէր՝ զգալի բարեփոխումներ եւ դիւանական կարգ ու կանոններ ներմուծեց հոն. իրաւ է որ աւանդական աեսիլը, վանականի նշանակ, կը մնայ առկաւին եւ պէտք է որ մնայ — ինչպէս Երուսաղէմ ալ կայ, Պատրիարքական մասնաւոր սենեակին մէջ, — բայց ամէն բան մաքուր ու վայելուչ է. գեղանայարկը միայն, անթնակ ու լքուած տան մը երեսոյթը կ'ընծայէ։

Երէցեան Սրուազան հաճելի տպաւորութեան մը ներքեւ է որ այս տարի հազարի չափ հայ ուխտաւոր գտնուեր են Երուսաղէմ։ Միւսրան մը, եւ իրեն պէս տրամին իր Ուխտին փարած ու ըղրանուէր միւսրան մը միայն կրնայ հեռուէն գաղափար կազմել թէ մանաւանդ կրօնական տեսակէտով՝ ինչ նշանակութիւն ունի, օտար ուխտաւորներու հոսանքին մէջտեղ, հայ ուխտաւորներուն պատկառելի թիւ մը կազմելը որ հոգեկան կազդուրում մը կը պատճառէ Պատրիարքին սկսելով մինչեւ յետին «քրմազգեաց»ը։

Տ. Ա.

ԱՆԴՐԾԻՐՄԻ ՍԷՐ

[ՆՈՐԱՎԷՊ]

Սեւ չրջանակով պարուրուած , սովորական ու ռամիկ պիտակն էր փակցուած հոգ պատին , վրան աւանդական տապանովը որուն քով ծունկ չոքած՝ կէն մը կ'աղօթէ . վարի դէն՝ ազգականներու թուումը ու թուղթին ճիչդ մէջտեղը՝ հոն ուր նայուածքները կ'երթան իսկոյն , անուն մը , կարծես յատկապէս իմ չի հաւատացող աչքերուս համար ահաւոր կերպով մեծցած , ամբողջ հորիզոնը գրաւելու չափ խոչորցած տառերով գրուած անունը .

ՑԻԿԻՆ * * *

Մէկու մը վրայ ունեցած յիշատակներդ ու զգացումներդ՝ որքան ալ մոռցուած ու անհետացած ըլլան , այդ անձին մահը խմաւորդ մէկէն կը վերարտադրէ ու կեանք կ'առնեն՝ ճիչդ ինչպէս ճերմակ թիթեղը լուսանկարին՝ քիմիական բաղադրութեան մը տակ յանկարծ պատկեր մը ի յայտ կը բերէ քեզի :

Այս բոլորովին անակնկալ մահը միեւնոյն ներգործումը կ'ընէր վրաս ու մեզմիս՝ անցեալ մը կը կազմուէր չնչին հանդիպումներէ , հաւնեցնելէ , անոր անցնիլ երթալէն վերջը դեռ հաւէն երթալու պէս նայելներէ կազմուած անցեալ , որ , պահո՛ւած տեղէ մը դուրս ելլելու պէս , յանկարծ կելլէր ահա , մոքիս առջեւ , իր տարաւոր ու վարանոտ պիծերը կը թօթափէր վար , այս կնոջ համար որոշ ու մեկին զմայլանք մը ըլլալը բացէ ի բաց խոստովանելու համար :

Ժողվելով հաւաքելով այդ մանր մունր տպաւորութիւնները , բերելով քով քովի , սիրելի դաս մը ապացուցանելու համար զօրաւոր փաստի զանգուած մը չունենալու պէս , պայծառ կերպով կը տեսնէի ինքզինքս հեռուէն , մեզ հեռուէն , քանի որ ներկայացած չէի այս կնոջ եւ հետը խօսած չէի ընաւ , երկրագունդի մը պէս դիրքի մը մէջ , մունջ հիացումով համակուած , ամէն հոգ երբ կղզիացող չպտնուէին վրայ կամ բնաւ մեծ փողոյին մէջ եւ կամ խանութէ մը բան մը գնած պահուն կը տեսնէի զինքը :

Մ'իւր արտորացող բան մը ունէր վրան որ , հիմայ իր վաղահաս մահուան առջեւ կեցած պահուս , ահեղ խորհրդանչանը կերեւայ ինծի՝ արտորանքով կարճցած երիտասարդութեանը :

Կապոյտը կը սիրէր ան . ոսքէն մինչեւ գլուխը կապոյտներու մէջ պլլուած , համակ կապուտապեղ կէն , որ իր աճապարող վութեացումին մէջ՝ «չուտ եղեւ նայեցէք , վայելեցէք զիս , վասն զի վայրկեան մը վերջը ալ չի կամ» ըսելու պէս բան մը ունենալ կը թուէր , երբոր կանցնէր քովէդ :

Ներքահասակ ու ներքամարմին էր . թափանցիկ կաթնահոտ մորթով ու եղջերուի մեծ մեծ բացուած աչքերով որուն մէջ ճերմակը կ'ալօծուար կը հասնէր , այնքան կ'իյնէր մէջտեղի սեւին ցոլացումը ու կը վարագուրուէր երկար բիրևրուն ճգած տուեւրովը :

Ծոռուն աչքեր , ժպտուն աչքեր , անմեղ ու մեղաւոր աչքեր՝ որոնք տիեզերքին երանելութիւնը իրենց ծոցին մէջ կը պահեն :

* * *

Քովէս , ինծի պէս այս մահազդին առջեւ կեցողներ կը խօսակցէին , իրենց գաղափարները կը փոխանակէին մեռնողին վրայ , հիմայ , որ ան եւ ես նկատումի ու ակնկալութիւն չէր մնացած , արտասանելով իրենց լսելին թեւագրած անկախ վէիսը անոր մասին :

Այսպէս կըլլայ միշտ մեռնողներուն համար . մարդիկ՝ գերասաններու պէս , որոնց թատերախաղը վերջացած է , իրենց լեզուն ու դիրքը կը փոխեն , գոնէ նակատագրական չունչ մը առնելով , երկարաւոր ժպտում մը , լեզուի ու վարքի ժպտումը թօթափելով մարդասպան չնչառութիւնը :

— *** Հիւպատոսին կինն էր . բայց իր անկարգութեանը համար էրիկը ձգեց գինքը :

— Գիտեմ , պատարանին առջեւ հաստատուեցաւ հինգը վէշ վարքը ու երեք ամիս կայ որ զաւկընները ձեռքէն առին :

— Այո՛ , ճամբէն եղած կին մըն էր :

Ու բարեկանի տապրակին բացած , այս անցորդները , որ դեռ քանի մը օր առաջ այս հինգ մէկ ակնարկին արժանանալու համար կը քծնէին անոր ճամբուն վրայ , իրենց մազ-ձոտ չարախօսութիւնները դուրս կը թափէին :

— Ինչէ՞ն մեռաւ հարցուց առողին խօսքը բացողը :

— Թոքատապէն :

Ո՛չ , ըսի մաքուռ պատասխանելով անոնց, զաւկըներուն յաւէն մեռած է այս կինիկը : Եւ իսկոյն ներսէն պաշտպան կանգնեցայ անոր , երբ այնքան խօսք մէկ կ'ընէր գինքը դատապարտելու համար : Իր չնորհին , իր երիտասարդութեանը վայելուչը՝ արատով մը չի պղծուիլն էր իր դատապէն : Ինչ որ ալ եղած ըլլար իր հինանքը , սիրտս կ'ըսէր որ ծաղիկ մը նետելու է անոր վրայ եւ ոչ ապական մը , ինչպէս կ'ընէին ան մարդիկը :

Վարանոտ կեցեր էի մայթին վրայ , անցորդներուն պատմած ուղիկ կամ սուտ վրայցներուն ականջ ունկնդիր , երբոր հեռուէն տեսայ մեռելը որ մեր կողմը կը բերէին :

Առջեւէն խաչակիրները բարձրացուցեր էին երեք գիծի վրայ , որոնց երկու ծայրերունը՝ քահանաներու դասին ու մկրտելինը դագաղը առնող կաւերին առջեւ կ'երթար . համակ ընկուզենիէ էր ան, սեղ սեղ արծաթ դրուագներով զարդարուած : Սպիտակ մանկերով ծերուն մը , հայրը , դագաղին անմիջապէս հետեւէն կուգար : Ու անոր հետեւէն, յուղարկաւորներու ցանցառ թիւ մը , որուն մէջ Բերայի չոյն հասարակութենէն քանի մը ծանօթ դէմքեր կը նշմարէի :

Մեռելին երեսը բաց էր , ինչպէս սովորութիւն է Յունաց մէջ , այնպէս որ կեցած տեղէս կրցայ , թափօրին ծանր ծանր քալուածքէն օգտուելով , լաւ մը դիտել գայն :

Անհաւատալի բան , միշտ իմ ճանչցած գեղեցիկ կինս էր հոս պառկողը , կարծես թէ կենդանի , աչքերը գոց , քիչ մը ժժգոյն, քիչ մըն ալ նիհար երեսով : Հասակը որ դագաղին բոլոր երկայնութիւնը կը գրաւէր , ամէնէն վեհաչուք բայց ամփոփ ու պարկեշտ պառկուածքի մը չնորհովը կը չքեղանար , իր վրդովուած կեանքին կարծես թէ ղղջումը բերելով գինքը դատող մարդոց : Այս դիրքին մէջ կուրծքը՝ իր լայնածիր պարոյրովը տրոփելու մօտ կը թուէր. ճերմակ բնհդէ չրջազգեստին ծայրէն , դագաղին նեղութեանը մէջ ճմռթկած , ու համազգոյն բնհդէ մուճակներուն մէջէն , հարթ մուճակներ , ոտքերը , մանրիկ երեխայի ոտքեր , իրենց կոնթիքտովը կը յայտնէին որ գեղջուկ կամ ամիկ աղտոտութիւն մը չէր այս հինգ գեղեցկութիւնը . եւ ոտքին պճեղը տոհմիկ ու ազնուական պիծերու սկզբնաւորութիւնը կուտար իր նրբութեամբը :

Մեռելը զարդարողները անոր ոսկի մազերուն ոտուար խուրձը , աղլկան մը մազերուն պէս , քակեր ու ձգեր էին ուսերուն վրայ . յետին պչրանքը այս աղտոտութեան որ ոչնչանալու կ'երթար ահա , ու այնպէս , իր լուսաւոր դէմքը վերջին պահուն կը փայլէր երկու դիէն ծփացող դեղին կոհակներուն մէջ. դեղնութիւն որ չատ անգամ կը տեսնուի երբոր արեւը այգուն այգուն կը ծագի ծովին վրայ :

* * *

Չեմ գիտեր լաւ մը թէ ինչպէս եղաւ որ մեռելին հետէն գացողներուն խառնուեցայ ես ու, ինքնակոչ յուղարկաւոր՝ մինչեւ Թագսիմ ընկերացայ անոնց : Մեհեանին առեն մըտքովս, — գիտէք իմ հիւանդագին միտքս, — խոկոյն երկու քայլափոխի մէջ , վէպ մը սկսայ պատրաստել իր վրայ, չատագովիչ վէպը, բոլորովին տարբեր անկէ որ մահազդին առջեւ կանգ առնող անցորդներու կցկտուր խօսքերէն կը կազմուէր :

Կը խորհէի ինքնիրենս որ զոհ մը ըլլալ կը վայլէր այս գեղջանի մեռելին եւ ոչ այն անարդ ու հերատուկ կինը զոր վայրկեան մը առաջ գատափետեր էին : Զի ճանչցուած էակը ըլլալ , զոր իր ամուսինը , իր անհատականութեամբը մեկնեցաւ , խորտակած էր առջի ձեռք զպցընելուն , այն քնքուշ ,

դիւթական ու նրբարուեստ առարկաներուն պէս որոնց խիստ հազուագիւտ մը՝ մահը ու խոտանակումը կ'ըլլայ խակոյն ։

Ես իմ վէպիս առջի պլուխն էի պատրաստած , երբ կանչը գաժան , պրեթէ բարբարոս նկարագիրը կը չունէի մտքովս , երբոր յուշարկատուները գերեզմանատունն առնող կառքերէ մէկուն մէջ հրամցուցին պիտ ։ Ո՞վ էի ես . ինչ ընելու եկեր էի հոս ։ Այս բաները չի խորհեցայ այդ պահուն . ներս մտայ Յունի մը հետ որ , բարեբարոյ դիպուածով մը , ճանչցար ելաւ ինծի ։

Միւնիւ գերեզմանատունն եկողները չատ ըսոր չէին ընէր . ուժը տասը հոգի ամէնքս ։

Միւսներէն , որոնք ազգականները ըլլալու էին հարկաւ , ես՝ քիչ մը հեռու կեցեր էի աչքի չի զարնելու տարտամ չանքով մը ։ Բայց երբոր թաղման արարողութիւնը սկսաւ , այնքան այլայլեր էի արդէն որ հեկեկալով կուլայի առանց ա'լ մէկը անպելու , իբրեւ թէ ես ալ ըլլայի ննջեցեալին ու արցունքներուս մէջէն , երբ փոսը կը գնէին մեռելը , դէս կը հիանայի վրան ։

Երբեք մահը , ոչ ոք այդ աստիճան գեղեցկացուցած էր ։ Ո'չ այն աչխարհիկ ու ցանկալարթոյց աղուորութիւնը որ այս կեանջ աղուորութիւնը եղած էր իր ողջութեանը . այլ դէմքին վրայ չքնաղ ու անմեղունակ արտայայտութիւն մը նախ , վճիռ ու պայծառ խղճմտանքի մը ցոլացումին պէս ։ Ո վըսաւ որ յանցաւոր ու պարտապանոյ մէկն էր անիկայ . ամէնէն մեծ արուեստագէտին նրեւակայելիք չնորհը ու վարչութիւնը սփռուած էր այս մարմնին վրայ , բայց մտայղ ու սրբազան վերարկու մը ձգած պէս պատկառանք միայն տարածելով անոր չուրջը ։

Ու հիմայ , քահանային աղօթքին հետ համընթաց՝ փոսին երկու դիէն բահերով նետուած հողերուն տակ հնձուող գագաղը հետզհետէ կը ծածկուէր ու ծալին մէջ ընկղմող նաւի մը պէս աչքէ կ'անհետանար ։ Մեղեթաղները հոգին զանգուածները կը կատրեն , կը չակեն , կը կոկեն ու անա ոչինչ՝ բաց ի այն ուռեցուցած թարմ ու կարմիր հողէն որ նեղ ու երկար ձուածեւ մը կը կազմէ այդտեղ ։

Ցուղարկաւորները կարգով կը մօտենան ծերունւոյն հօրը ու վչտակցութիւնին կը յայտնեն ու էն վերջը ես կը մօտենամ անոր ձեռքը թոթուելու համար , երբոր , տարօրինակ բան , ես պէտք ունիմ որ իմ ձեռքս սեղմեն ։

Մտերմութեան ինչ անբաղդատելի օղակ մը կը հաստատուի չանկարծ , վայրկեան մը առաջ իրարու անծանօթ երկու հոգիի մէջ . ինչպէս կըլլայ որ մէկ վայրկեանի մէջ զգացուած կոկիծ մը՝ տարիներով միասին զգացուած , բաժնուած ուրախութիւններէ աւելի սերտ միջնաւորութիւն կազմէ , ամօթ ու պինդ չգալս որ սիրտերը իրարու կը կապ իրարէն անմեկնելի կապերով ։

* * *

Անկէ վերջը բաներ մը կը փոխանակէինք անոր հետ , իրարու հանդիպելնուս ։ Չի հարցուց ինծ թէ ո՞վ էի ես եւ թէ ինչ իրաւունքով իր տունին մտնողներ էի ։

Վերջ ամիս վերջը , Լիւքսանպուրի պրճասրանը կ'երթայ անիկայ պռիչի քաղդի մը ընելու համար , իրեն պէս գործէ քաչուած քանի մը մարդոց հետ ։ Հոն գանուեցայ ես ալ ու միասին կը խոպոպինք չատ հեղ ։ Ինքը վարպետ մըն էր ու ինծի պէս համբակի մը խոզին մեծ հաճոյք չէր կրնար տանել . բայց չեմ գիտեր ինչո՞ւ , ան ալ իմ ընկերութիւնս կը փնտռէր ։

Ու միասին , խոզին քաղքին լինալին հաքը , իրիկուան դէմ , քով քովի պզտիկ պտոյտ մը կ'ընէինք մինչեւ Թագսիմի պարտէզը եւ նոյնպէս միասին կ'ընէինք վերադարձը , հօր ու զաւկի պէս ։

Ինչ էր ան անպատմելի բանը որ այս ծերունիին մօտ գանուելուս՝ գիս ցնծութեամբ կը լեցնէր , ամէնէն երջանիկ արարածը կ'ընէր գիս ։ Փոխադարձ համակրութիւնը , զոր այս մարդը ինծի ցոյց կուտար , իր աղջիկն եւ գաղի պէս տպաւորութիւն կ'ընէր վրաս։ Ինքը իր աղջկան յիշատակովը կ'ապրէր . ես ալ ։

Անոր մահուանը տարեդարձին՝ երկուքիս ալ մէկ մէկ չքեղ պսակ դրինք անոր գերեզմանին վրայ ։ Գարունը ցնծութեամբ կը լեցնէր այս տուգի տեղը. ծառերը ծաղիկները

կը խայտային. ու գերեզմանին վերի դին բացուղ եզերեանի մը իր կապոյտ ծովերին. բու մինհանդներովը եւ անոր սիրած գոյնովը այդ փոսը կը զարդարէր գեղ. Վերադարձին, հայրը իր տունը հրաւիրեց զիս. անհուն եւ բանուխիւն մը զգայի տաք կոխելով այն տունը ուր ապրած էր Սերաֆիխան։

Այս էր տարօրինակ ու ազուոր անունը այս կնոջ որու մեռնելէն վերջը մտերիմն եղեր էի ինքնիրենս։

Անկէ վերջը միչտ գացի հոն. օրին մէկն ալ հայրը անոր խոչը տարաւ զիս իր աղջիկնուխեան հոսերովը լեցուն սենեակ մը, որ գինքը գրկող, պատող, չրջապատող առարկաներով լեցուն էր. վարագոյրները գոց էին միչտ, խորհրդաւոր առուերի մը մէջ պահելով զայն. ալ կզմի անկիւնը բոնող թիկնախոռին մէջ փնտռուելէ լեցուած բարձիկը անոր մարմնին խոտած գոզը կը պահէր գեռ, խոչունի մը բոյնին պէս՝ ու քովի մանտիլ նրբակերտ սեղանին վրայ՝ Պաուժէին, Մօքսանին մէկ երկու հատորները. քառորդ ժամուան մը համար միայն կարծես գադրած էր այս սենեակին ախրուհին, եւ քիչ մը վերջը պիտի գառնար հոս իր քովս, իր կապոյտ արդուզարդովը, վազելով արտօրալով ինչպէս իր սովորութիւնն էր, կարմրած քրանած ու համբոյրով մը ներողութիւն խնդրելով գիս սպասցնելուն համար։

Սովորաբար նարտ խազալու կու գայի անոր հօրը հետ եւ ականջէս Սերաֆիխան, ինծմէ ուրիչին աննչմարելի, դէպ ի ինծի ծռած, զգալո ու զգուշօնն ցօղունի մը ծանելուն պէս, կամաց մը չնորհակալութիւն կը յայտնէր իր հէք հօրը մասին ցուցուցած ինամքներուս համար։

* * *

Ես երջանիկ էի, մանչ ու անխառն երջանկութեամբ մը։

Սերաֆիխան, իր աչխարհային կապերը ու պահասութիւնները թօթափած վրայէն, երազչէն ու միանգամայն իրական կին մըն էր ինծի համար։ Անոր մահը՝ հալոցի էր, մերկացնող, գատող, հարազատող այս ոսկին՝ խառնուրդէն, աղնուական մետաղը պահելով միայն։ Միայն բան մը չէր կրցած հեռացնել անկէ, պչրանքը. Թերեւս անոր համար որ առանց անոր՝ Սերաֆիխան կին մը ըլլալէ պիտի գադրէր հրեչտակ մը գառնալու համար։

Գլուխ պլխի կ'ապրէի անոր հետ. հիմայ լինէ գատ ոչ ոք ունէր անկեայ. պզտիկ նահանձ մը սակայն, երբ իր վարձած աղջկան ձեւերը կը տեսնէի իր քալուածքին, իր ժըպտելուն, իր գլուխը ծռելուն մէջ։

Հայրը ամէն օր մէյ մէկ պատմութիւն ունէր անոր վրայ պատմելիք լինի. եւ՝ տարտսրութիւններ միայն եւ հեռուէն նչմարուած բաներ որոնք մօտը ապրող մարդուն համար նորութիւններ են միչտ։

Մտրամտան գիտէի ա'լ իմ սիրած կնոջս մանկութիւնը ու երիտասարդութիւնը։ Այս իօտակցութիւններուն մէջ անոր ամուսնութեան գժբաղդ պատմութիւնը կու գար երբեմն. բաժանումը, ամուսնալուծման գատը, որուն մէջ էրկանը փաստաբանները այս կնոջ թեթեւ մէկ չարժումը՝ քրէական յանցանքի մը պէս ցուցնելու յաչողեր էին. վերջապէս գայմակղութիւնը որ ծամոցը եղած էր ամէնուն բերնին։

Հայրը տաք ու պաղ տեսած ու երիտասարդութեանը մէջ չատ մը հոգեկան տապնոտներ անցուցած մարդ՝ կանուխէն յանգած էր ներողամիտ վարպետութեան մը որուն մէջ աղջիկը արդարացնելու դիտում մը չունէր։

— Ես ալ, ըսաւ օր մը ինծի, չատ տառապեցայ սկիզբը իմ կնոջս երեսէն. ճիշդ Սերաֆիխան էր ան. անոր գեղեցկութեամբը, անոր ուրոյնութեամբը ու անոր զարտուղութեամբը։ 25 տարու էի երբոր սիրեցինք զիրար. իր ընտանիքը մեր ամուսնութեան ընդդիմանալուն համար՝ առեւանգեցի զայն ու ամուսնացանք հեռու տեղ մը, գիւղի մը մէջ։ Երբոր գործերս յաջողակերպարանք մը առին, ամէն ոք գիս ծափահարեց. անկեղ եւ գոքանչս հոգի տալ սկսան վրաս. աչխարհքը, այն անիրաւ ու տգուշ աչխարհքը, որ յաջողողներուն գարպաս կընէ միայն, իմ չարչս ըսելու եկաւ։

«Բնական մէջ մեր երեկոյթները ամէնէն վնտռտւածներն էին, ու կինս՝ կանանց ամէնէն չնորհալին։ Բայց իր գեղեցկութեանը

չափ անհատական ու թեթեւ էակն էր զոր գովասանները ու ակնդէն ի վար փախստական սիրոյ խօսքերը կը յաջողէին աւելն աւելն պինդ ընելու։ Սկիզբները չատ տառապեցայ ու կը խոստովանիմ որ դժնդակ բան մը եղաւ ինծի այն եղբակացութիւնը որուն հասայ եւ որ հիմայ կը ճանչնամ թէ ամէնէն ուղիղն է։

«Ամէն չքնաղ առարկայի բաղդն է ձեռքէ ձեռք խլուիլ. վիտակցութիւնը չէ որ կը մղէ զայն, այլ իրմէ անկախ բան մը՝ ճակատագիրը. վէրքը պատասխանատու բանելուն մէջ արդարութիւն չի կրնար ըլլալ։

«Աստղ մը իր չափովը պիտի գծէ. թիթեռնիկը պիտի ոստոստէ, գետը պիտի վազէ երթայ ու ալուսոր կինիկը պիտի ժպտի ասոր անոր. կը կարծեմ որ սխալ բան մը պիտի ըլլայ եթէ խոժոռած ճակատ ու սրտզած աչքեր դնենք գեղեցիկ կնկան մը երեսին վրայ։ Կան որ վազոցին մէջ կանցնին միշտ խոժոռած ու գետին նայելով եւ, դիպուածով, եթէ երեսդ ալ նային, գայթացած կերպարանք մը կ'առնեն. չեմ ախորժիր տատնցմէ. լկրտած խնդուք մը՝ ամէնէն պարկեշտ բայց կախ երեսէն նախամեծար կը սեպեմ ես։

«Իմ կինս, պչրասէր քիչ մը, միշտ իմս ճնայ, անոր համար որ չունեցայ իր թեթեւութեանցը դէմ այդ ծանր ու դաժան վարմունքը որ ամէնէն չեմ սէրերը կը պաղեցնէ։ Զորս տարի առաջ կորնցուցի զինքը։»

Ծեռայ, աղջիկը միաքը իյնալուն՝ հառաչեց քիչ մը.

— Սերաֆիմա ճիշդ իր մայրն էր. բայց էրիկը իմ նեղոզամտութիւնս չունէր. խիստ ու անգութ եղաւ իր կնոջը դէմ. կ'երեւի թէ ատով պատուաւոր մարդ հռչակուեցաւ աշխարհի առջեւ։

— Ես, պատասխանեցի անոր, պատիւը չատ աւելի բարձր, չատ աւելի մեծ բաներու մէջ պահուած կը նկատեմ. կնոջ մը՝ էրկանը հանդէպ հաւատարիմ ըլլալը կամ ոչ՝ չեմ նկատեր իրեւ իրական պատուոյ խնդիր մը, այլ այն եսական պահանջումներէն մէկը որոնք առնական բնազդի ու կիրքի մը գոհացում կուտան։ Սեռական խնդիրն է ատ որ անչունչ նիւթերէն անցնելով՝ մինչեւ կնոջ վրայ կը ծանրանայ։

«Ես պատիւը մարդոյ իրարու օգտակարութեան մէջ կը տեսնեմ միայն. այն մարդը որ իր նամանութեան ամէնէն աւելի օգտակարն է՝ ամէնէն պատուաւոր մարդն է ինծի համար»։

Հիմայ, ամբողջ օրեր միասին կ'անցընէինք խօսելով Սերաֆիմայէն վրայ, եւ այնպէս մը որ իրրեւ թէ ուրիշ եղած ըլլար անիկայ. այս կամաւէն պատիր ու չվնծու բանը հաճելի էր մեզի։ Բայց ձերունին երթալով կը տկարանար ու գոհ էր այնպէս հանգելուն համար։ Ձմեռը չկրցաւ տեւէն ելլել. ամէն առթիւ բան մը կը գտնէր իր աղջիկը յիշելու համար։

— Թէ որ ճանչցած ըլլայիր զայն՝ պիտի սիրէիր զինքը, ըսաւ ինծի օր մը։

— Արդէն կը սիրեմ զինքը։

— Գիտեմ։

Առաջին անգամն էր որ երեսիս կ'ըսէր այս խօսքը, թէեւ չատոնց հասկցած ըլլալու էր իմ սէրս։

Ապրիլ ամսուն մէջ իր վիճակը ծանրացաւ բոլորովին. բժիշկը ըսաւ ինծի որ հաղիւ քանի մը ժամուան կեանքը մնացած էր։

Ծնկաքը պլուզին էր մինչեւ վերջը ու հագուարքի մէջ էր արդէն երբոր նշան ըրաւ ինծի որպէս զի աւելի մօտենամ իրեն. երբոր քովը գայի, իրեն քաշեց գիս ու ճակատս համբուրելով մրմնջեց հազիւ հազ լսելի ձայնով մը որ իր վերջին բառը ու վերջին օրհնէնքը եղաւ.

— Փե՛ռաս . . .։

Գ. ՉՕՒՐՍԱՊ

ԿԸՆԿԸ ԳԲԳԵԸԸ

Խաղոյկները , ակիւն ակիւն , կը վառին ,
Հին դարերու պատմուճի տօնադարձ .
Մութը ներսակ fօղ մը նեցից գիշերին ,
Կայծերն իրար կը հալածեն յեղակարծ :

Ինչ Ֆանթեզի . կարծես պիտի չի դադրին
Բլուր բոցերն , այնմահ բուռն են , մրցատրծարծ...
Հինգ րոպե վերջ , մարդիկ՝ անփոյթ ու լրտին՝
Կը կոխկրտեն անիւնները հողմամբարձ :

Մեր սիրտերն ալ խաղոյկներ ին սիրավառ .
Կարգաւ , հոս հոն , սիրոյ հոյլ մը կը բրբռայ .
Եւ , տօնէն վերջ , ափ մը ակիւն չի մրնար ,

Խաղոյկներուն , եւ սիրերուս մոխիրն վրայ ,
Լուսնի հոգին՝ ուր կ'առկայծին բիւր յուշեր՝
Մայրապետի նայուածքն օծեց այս գիշեր :

ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԻԶԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

ԵՒ ՌԷՖԷՈՍ ԷՖ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Ա.

Ապահովապար , եւ առանց չարամտու-թեան , Պէրպէրեան էֆ. միակ խանարհամիտ մարդը գանուեցաւ Պոլսահայ նախորդ սե-րունդի այն գրագէտներուն մէջ՝ որոնք ան-հերքելի մեծութեան մը հռչակաւոր ակեզօծ-ուած տեսան իրենց անուններուը , ինքը միակը եղաւ , որ ուզեց նկատողութեան առնել գը-րական այն խնդիրը , զոր երեսուն հանեցինք նոր սերունդէն քանի մը երիտասարդ գրող-ներ : Անհրաժեշտ է այս կէտը ստուգագծել , ի պատիւ իր լայն ու խորաթափանց մտքին : Առ այժմ՝ ուրիշներուն հետ գործ չունինք : Մենք զանոնք հանգիստ կը թողունք իրենց արհամարհանքի այն ազատական դիրքին մէջ՝ որուն հաճոյքը այնքա՜ն ախորժով ճաշակել կը թուին : Շնորհակալ ենք Պէրպէրեան էֆ.-ին , որ մեզի առիթը կուտայ վերստին արծարծելու , վերստին մշակելու , պատմա-րան մը , որուն ապագայ պատրերութիւնէն դրա-կան մեծ ազդակ բարիքները կը յուսանք ստանալ :

Իմ մասիս , մեծ հաճոյքով ճաշակեցի իր յօդուածին բոլոր սրամտութիւններն ու յա-կականչական չեշտերը : Չէ՞ որ ան ամէն մարդ իր դիրքին չափաւ լեզուն պատշաճ է որ գոր-ծածէ , եւ Պէրպէրեան էֆ. իր դիրքը ճանչ-ցող մարդ է : Այսու հանդերձ , չեմ կարծեր որ իր յօդուածով վերջակէտը դնել ստացած ըլլայ գաւառացի այն գրիչներուն՝ որոնք քանի մը տարիներէ ի վեր գրական տամպի

հրատարակին վրայ մարզանքներ կը կատարեն։ Այդ գրական մարզանքներուն չարաշահութիւնը արտօնելը իրօք պղտիկ վհանգ նշմարին չպիտի ըլլար, — բան մը որուն համար ինծի հետ շատեր պէտք է երախտապարտ ըլլան գրականութեան մեծահոչակ ու սիրելի վարպետներուն։

Դառնալով նուն խնդրին, Պէրպէրեան Էֆ. յօդուածը սա ընդհանուր տպաւորութիւնը թողուց վրաս՝ թէ Մարդիկ եւ Իրք հեղինակը «Վաղուան գրականութեան» հարցը նկատողութեան առած է՝ առանց նախապէս անհրաժեշտ մտադրութեամբ հետեւած ըլլալու հոսանքը տակաւ բերող գաղափարի գրող ներու հրատարակութիւններուն։ Ուրիմն յանցանքը մերը չէ, եթէ Պէրպէրեան Էֆ. մեզի րսել տալ ուզած ըլլայ այնպիսի niaiseries՝ որոնք դուրս կը մնան մեր ծրագրէն։

Այս յօդուածով, մենք կուզէինք պիտի հերքեմ այն վերագրութիւնները որոնց մեղադրանքը կը ծանրանայ «Վաղուան գրականութեան» վարկածը պաշտպանողներուն վրայ, մինչ կուզէինք պիտի ջանամ ընդլայնել այն նկատողութիւնները՝ որոնց համեմատ Պէրպէրեան Էֆ. ու մենք տարակարծիք ենք քանի մը սկզբունքի կէտերու վրայ։ Ասոր համար՝ չպիտի կարգադրեմ քննելի կէտերը, այլ պիտի հետեւիմ քայլ առ քայլ Պէրպէրեան Էֆ ի յօդուածին։

* * *

Պէրպէրեան Էֆ. կ'ըսէ. «Ես նախ եւ առաջ, ըստ մեզ, պէտք չէ որ խնդիր ըլլայ թէ Հայը ինքնայատուկ գրականութիւն մը ունենալու ընդունա՞կ է։»

Մենք բոլորովին հակառակ կերպով կը խորհինք, եւ ինծի կը թուի թէ ասիկա մեկն է ճշդիւ այն հիմնական հայեցակէտներէն՝ որոնք այնքան տարբերութիւն երեւան կը բերեն մեր ու Պէրպէրեան Էֆ ի եզրակացութիւններուն միջեւ։ Մեզի համար անհրաժեշտ կը թուի սա հարցը թէ հայ ցեղը ընդունա՞կ է ինքնուրոյն գրականութեան, վասն զի կը կարծենք թէ որ եւ է ժողովրդի համար խնդիրը ինքնայատուկ գրականութեան մը հնարաւորութիւնը՝ ինքնայատուկ կեանքի մը թէ ոչ թէ միայն կրնայ գոյութեան իրաւունք տանալ։ Ասիկա, եթէ չենք սխալիր, այնքա՛ն բացայայտ ընկերաբանական ճշմարտութիւն մըն է, որքան անհրաժեշտ պիտի ըլլար՝ անոր դէմ փորձած որեւէ հերքումի ձեռնարկ։ Չպիտի համարձակէինք նմանապէս ենթադրել՝ թէ այդ ճշմարտութիւնը նուազ քան տեղ ծանօթ է Թշուառութիւն եւ Դուրի բազմահմուտ հեղինակին։

Կուզե՛նք գիտնալ՝ թէ Հայը ընդունա՞կ է ինքնուրոյն գրականութեան, վասն զի կուզենք ճշդել թէ ի՞նչ սահմանի եւ միջավայրի մէջ ունի անիկա աւելի՛ ինքնուրոյն անհատականութիւն։

Արդ, եթէ կը ներէ որ ըսենք, Պէրպէրեան Էֆ. խորապէս կը սխալի մերժելով կարեւորութիւնը ապացուցման՝ թէ Հայը ինքնայատուկ գրականութիւն մը ունենալու ընդունա՞կ է։

Այս հաստատարանութիւնը ընդունելէ յետոյ էր որ մենք եզրակացուցած ենք թէ նպաստաւոր գաւառներու ու մեր ցեղը աւելի՛ ինքնուրոյն կեանքով մը ապրած է ու կ'ապրի քան Պոլիս կամ ուրիշ գաղթավայրի մէջ։ Պոլիսը հայ մտքին կեդրոն կրնայ ըլլալ, բայց երբեք՝ հարազատ ներկայացուցիչ՝ անոր նկարագիրներու աւանձնահատկութիւններուն։ Պոլիս՝ կեդրոնն է այլասեռ բարքերու որոնք իրենց կնիքը կը դրոշմեն անխուսափելի կերպով բոլոր այն դարձէն եկած տարրերուն վրայ՝ որոնք իրենց ազդեցութեան սահմանին մէջ կ'ինկնան։ Պոլսեցի Հայը մեծապէս կը տարբերի գաւառացի Հայէն։ Պոլսական միջավայրին մէջ՝ հայ տարրը աչխարհաքաղաքացի կերպարանք մը ազդեցութիւնը կրած է։ Միեւնոյն բանը չէ, սակայն, հարաւի Ֆրանսացին մը համար Բարիզեան միջավայրին մէջ։ Շատ խելացի, շատ հմուտ ըլլալու հարկ չկայ՝ այս ճշմարտութիւնները ըմբռնելու համար, որքան ալ անոնք euphémisme՝ով րսուած ըլլան։

Պէրպէրեան Էֆ. կը կարծէ թէ, քաղաքակրթութեան ազդեցութիւնը չարունակուելով տարածուիլ գաւառներուն վրայ, այս վերջիններուն ալ հայ տարրը Պոլսականին հետ անխուսափելի հանդիսութիւններ պիտի պարզէ։ Զարմանալ միայն կը մնայ նմանօրի-

նակ բարեմտութեան մը վրայ։ «Բանիրուն դիտաղը» դիւրաւ պիտի կրնայ որոշել այն քաղաքական տարերութիւնները՝ որոնք Պալատահայը կը զանազանեն գաւառի Հայէն։ Պէրպէրեան էֆ. չի թուիր լրջօրէն նկատած իր լսել՝ թէ Պոլսահայուն կեանքը ակ կազմ վարդիրներ է՝ միայն եւրոպական կեանքին տոհմային նկարագիրը մեծ խոխոջումներ կրած է հան, տեղի տալու համար օտար բարքերու մակընթացութեան։ Ու Պոլսահայ գրականութիւնն ալ, մասամբ ընդօրինակութիւն ֆրանսական ռօմանթիք գպրոցին արտադրութիւններուն, արտայայտութիւնը եղած է այդ պիտակ ու օտարացած կեանքին։ Ինդիրը Զօհրապի մը, Տիկին Տիւսապի մը, Պէչիկթաշլեանի մը տաղանդները վիճելի ներկայացնել չէ բնաւ։ Բայց սոսկ, ինչպէս դիտած էր արդէն իմ հնուա բարեկամս «Հ ասկաքաղ—Տիչերտկ»(1) միայն հայերէն գրող գրագէտներ են տաղանդաւոր, ինչպէս Ընկնիկը՝ իր ժամանակին մէջ։ Պոլսահայ գրականութեան վրայ աւելի մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւն մը՝ աւելի չեզուտած ձեւի ներքեւ երեւան պիտի բերէր թէ իսկապէս անիկայ հեռու եղած է հայ կեանքին հանգամանքներուն արտայայտութիւնն ըլլալէ՝ գրականութեան ձեւին ներքեւ։

Պէրպէրեան էֆ. կը կարծէ թէ, աւանդաբար գաւառական գրականութիւնը՝ մենք կուզենք վառել մեր ծրագրէն մշակումը այն ինդիրներուն ու հարցերուն՝ որոնք առնչութիւն ունին ամբողջ մարդկութեան հետ։ Պէրպէրեան էֆ. կը կարծէ թէ՝ տոհմային գրականութիւնը կը տոհմանափակէ՝ հին աւանդութիւնները եւ բարքերը միայն ներկայացնելու չրջանակին մէջ։ Ապահովաբար սխալ կանխորոշութիւններ միայն կրնան իր միտքը առաջնորդած ըլլալ այդ կարծիքն ունենալու, քանի որ այդպիսի քան մը լսած չենք երբեք։

Գրականութեան մը ձգտումն է որ պինդը կ'ընէ համազգային կամ աշ։ Հեղինակին մասնաւոր մտադրութիւններուն մէջ պէտք է փնտռել մարդկայնութեան միտումը, որ ազգակից առնչութիւն չունի իր գործին տոհմայնութեան հետ։ Այսպէս է որ Թշուառութիւն եւ Դուրբ, Մայեան եւն., մշակած են ընկերական ու իմաստասիրական հարցեր, առանց ունենալու տոհմայնութեան նշոյլը, մինչդեռ, Թալըմայ, Տոմթայիվալի, Կոկօլ՝ Ռուս կը մնան, Զոլա՝ Ֆրանսացի, Իպսէն՝ Նորվեկիացի, Սիթրինպէրկ՝ Տանիմարքացի, հակառակ իրենց երկերուն internationnaliste եւ ընկերական լայն ճգտումին։ Ու չենք տարակուսիր թէ Պէրպէրեան էֆ. այս նրբութիւնները չհասկցող մարդ ըլլայ։ Այս հեղինակներուն տոհմայնութեան պատճառը հո՛ն է որ, իրենց ընդհանուր գաղափարները, իրենց մարքին իմաստասիրական ձգտումը՝ մշակման տարրերը քաղած են նոյն իսկ տոհմային կեանքէն։ Բազմաթիւ տիպերով կրկնած ենք արդէն՝ թէ առանց բարոյական մտադրութեան ու ճգտումի, ամէնէ՛ն հաճոյալի գրականութիւնը՝ իսկական նշանակութիւն չի կրնար ունենալ։ Ներեցէ՛ն Պէրպէրեան էֆ. յանդիմանութեամբ կ'ամրաստանէ զինք, եւ կ'ապացուցանէ թէ իր նկատելի կետերը գրած է առանց նկատողութեան առած ըլլալու ինչ որ գրած ենք ժամանակին բազմաթիւ յօդուածներու մէջ։

Բ.

Պէրպէրեան էֆ. արհամարհանքով մը կը յիշէ նաեւ գաւառաբարբառներու հարցը։ Հակառակը չենք պնդեր թէ Պոլսահայ գաւառաբարբառը, որ արդէն այնքան հանգիստութիւն ունի բազմաթիւ ներքին գաւառներու բարբառներուն հետ, ըլլայ այսօր արեւմտեան Հայերուն գրական լեզուն։

Պոլսահայ լեզուին քերականութիւնն ու ձայնարանութիւնն է որ թերեւս պիտի ամրապնդուի տակաւին իր գոյութեան իրաւունքներուն մէջ։ Բայց իր բառարանն ու իր գրականութիւնը՝ մեծապէս պիտի ճոխանան զուտ եւ հարազատ գաւառական բարդ կամ ածանց բառերով, որոնց համանիշները գոյութիւն չունին, համանիշներով՝ որոնք լեզուին երանգները պիտի ճոխացնեն, ոճերով ու յատկաբանութիւններով՝ որոնք լեզուին ջիլերը պիտի զօրացնեն, մկանները ուռեցնեն եւ բնորոշ յատկութիւններ չեչտեն։ Պէրպէրեան էֆ. կրնա՞յ պնդել թէ գրաբարը լիակատար բառարարութիւն տալու ընդունակ է օրուան լեզուին արդի պէտքերուն։

(1) Սուրհանդակի մէջ այս ինդրոյն նուիրուած յօդուածով մը։

Մենք բնաւ չենք զարմանար որ Պէրպէրեան Էֆ. այսպէս խրճի՝ ինքը բնաչջջական մարք մը չէ ։ Ժամանակին ալ կռուած է այն աչխատհարարին դէմ՝ զոր այսօր այնքա՛ն պետղեկի կը գրէ , թերեւս առանց գիտնալու ։

Պէրպէրեան Էֆ. կատարեալ խղդրէ չեղումներ , digressionներ կ՚ընէ , «արուեստ»ի ու գրականութեան հարցին վրայ նկատողութիւններ գրած պահուն ։

Վաղուան գրականութեան ներկայացուցիչները , բնա՛ւ չմոռցած չունին արուեստին գաղափարը՝ ընդհանուր գրականութեան գաղափարին հետ ։ Անոնք՝ վաղուան գրականութեան տնտեսութիւնը կը ջատագովենք՝ արուեստի (բանաստեղծութիւն , վէպ , թատերգութիւն) տեսակէտէն ։ Պէրպէրեան Էֆ. աւելորդ զիջողութիւն մը ըրած կ՚ըլլայ բանելով , « Ուրեմն դէմ դրականութեան այս ձեւերուն (ինչպէս , մասնագիտական ուսումնական , պիտութիւններ , իմաստասիրութիւն , ընդհանրութիւն , բանասիրութիւն , ընկերաբանութիւն , մանկավարժութիւն , եւլն. եւլն.) նկատմամբ անտեղի է անձեռնհասութեան խղդիր յարուցանել Պոլսեցի գրագէտներու մասին ։ »

Ի՞նչ հաճոյք կրնայ պատճառել այս տեսակ տխմարութիւն մը վաղուան գրականութեան պաշտպաններուն վերագրելն ալ ։ Ո՛չ , Պոլսեցիները կրնան չզբաղուիլ այդ մասին ։ Մենք երբեք մոքերնուս չպիտի անցրնենք թէ , օրինակի համար , Պէրպէրեան Էֆ ի մանկավարժի եւ ուսուցչի արժանիքը կրնայ նուազիլ , վասն զի ինքը Պոլսեցի է ։

« Իսկ յաւէտ արուեստագիտական նկատրագիր ունեցող գրական տեսերուն համար նիւթին եւ աստղային խորագէտ տնտեսութեան կամ մանաւանդ գաւառականութեան պահանջումը բացարձակապէս օրինաւո՛ր է ։ » Մենք կը պատասխանենք , գրագէտի մը տալանդը , զոր մանաւանդ կը յարգենք իր ուրոյն յատկանիշներուն ու հակումներուն համեմատ , որ եւ է գրական դպրոցական մը (ռոմանթիզմ , նաթիւրալիզմ , եւլն) կանոններուն հպատակեցնելու միտքէն հեռու ենք ։ Ընդհանրապէս խօսելով , եւ ո՛չ թէ բացարձակապէս , վաղուան գրականութեան ամրողջութեան համար , արուեստի գործերուն նիւթին տնտեսութիւնը կը ջատագովենք , ա-ռանց հիմնական մեծ մեծ ուրանալու իսկատիպ տալանդներուն ազատ անհեթեթութիւնները՝ որ գոյութիւն կրնան ունենալ ամէն տնտի գրականութեան մէջ ։ Ջենք ալ մտածեր արժէքը Օռիանթալներուն , Նաչկեներուն , Մաշամպօին , Մատամ Բովիզանթիային , Մատիաճ տը Լօթիին , եւ բոլոր տարաշխարհիկ վէպերուն՝ որոնք Ֆրանսական ընդարձակ գրականութեան մէջ պզտիկ սիրուն ածուի մը կը ծազկեցնեն միայն ։ Աստ հասարէ որ կ՚ընդունենք թէ Պոլսահայ գրականութիւն մը կրնայ գոյութիւն ունենալ իրեւ մաս ամբողջին ։ Բայց ճշմարիտ գրականութեան մը ընդհանուր յատկանիշը կը կայանայ ապէս իր ցեղայնութեան մէջ ։ Հնդիկ գրականութիւնը՝ հնդիկ հոգիին ճառագայթումն է , իր մասնաւոր խառնուածքին համեմատ . հեթանոս Յունաստանը՝ իր քաղաքակրթութեան մեծ մասը կը խտացնէ իր մտածողութեան մէջ՝ իր ինքնուրոյն նկարագրին համեմատ ։ Միեւնոյն բանը կրնանք ըսել բոլոր ազգերու գրականութիւններուն համար ։ Ու որքա՛ն անձուկ , որքա՛ն ալ տհմնամարտ ու համեստ՝ հայ գրականութիւն մըն ալ հայ խնդրին առանձնայատկութիւններուն արտայայտութեամբը կրնայ գոյութիւն ունենալ Այս ըմբռնումին համեմատ , ինչպէս ընդունիլ թէ Պոլսահայ գրականութիւնը կրցած է ըլլալ իսկապէս տնտեսային գրականութիւն ։ եթէ նոյն իսկ Պոլսահայ գրականութիւնը ուզղակի արտայայտութիւնը եղած ըլլար Պոլսահայ կեանքին , մեծ բան կ՚ը նորէն ։ Պարոնեա՛ն մը միայն ունինք , որ կրցած է իսկատիպ հայ գրականութիւն մը ընել , եւ Ռուսահայերուն հետաքրքրութիւնը այդ բանը կրցած է մեր ուշադրութեան յանձնել ։

եթէ միջավայրին ու վայրկեանին քննութիւնը կը բացատրէ արուեստի գործերուն ներկայացրը , եւ եթէ կրնանք վերջապէս տեսնել այն պայմանները՝ որոնք անհրաժեշտ կը դառնան տնտեսային գրականութեան մը կարելիութեան , ապա ուրեմն չմերժենք գաւառական ըսուած գրականութեան կարեւորութիւնը Իրա՛ւ , գաւառը չտուաւ դեռ մեզի այն գրագէտը՝ որ տնտեսային գրականութեան

ճամբան պիտի հարթէր, բայց նկատելի է թէ, գաւառը մասամբ զբրկ գտնուած է մատուրական զարգացման բոլոր պայմաններէն եւ միւս կողմէն ուղղակի ազդուած է Պոլսահայ մտքէն։

Խնդիրը այն է թէ, Պոլսեցիի ու գաւառացիի կարծիքը չէ գոյութիւն ունեցողը, ինչպէս գիտած էր արդէն «Հասկաքաղ — Դիչեբուկ»ի Իրականութեան մէջ ինքնաճանաչման եւ ինքնամփոփման մղած մեզ է զոր կուզենք բնել խմբագրութիւն ու օտար հակազդեցութիւնէ վերջ։ Անոնք որ անհատի ու իւր գիտակցութիւնը ունին վաղուան գրականութեան կարեւորութեան, չպիտի սպասեն որ Պոլսեցիները նախաձեռնեն զանոնք։ Գաղափարը ինքնին պիտի ընդունուի՝ ճշմարտութեան ուժին չնորհիւ՝ զոր իր մէջ կը պարունակէ։ Մըտածելու նոր եղանակ մըն է ասիկա՝ որ այսօր հազիւ թէ կը ծնծնայ, բայց վաղը հոսանք պիտի կազմէ, ու անոնք որ այսօր կը յամառին ճշմարտութեան լոյսը ուրանալ, հաւատացեալներու պիտի փոխուին առանց գիտնալու, ինչպէս աշխարհաբար գրել սկսան առանց ուզելու։

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ԲԱՐԻԶԵԱՆ ԿԵԱՆՔԷՆ

(ՁԱՏԿԻ ԱՌԹԻԻ)

Աւագ չարշաբան մէջ ենք. ամբողջ Բարիզ իրարանցումի մէջ է. եկեղեցիները առմէն օր քանի մը անգամ կը լեցուին ու կը պարպուին, ամէնէն պերճախօս առաքեալները կը քարոզեն, ամէնէն անոյշ ու պատառուշ ձայները կը լսուին։ Հոյակապ եկեղեցիներու գեղանկարչի տաճարներուն մէջ Քրիստոսի խաչելութիւնը ներկայացուած է, գրախտի պարտէզի պէս ծաղկազարդուած ու լուսաշող։ Վանքերուն մատուռները ամէնէն ճաշակաւոր զարդարուածներն են, ուր լսաւաշուխութիւն, դաշնակաւոր, երգեցողութիւն, ամէն բան մարտպետները կը կատարեն։ Գարմեղիքները, որոնց ներսը ամէնէն խըտուտակրոնն է, անձամբ չէք տեսներ, վասն զի պահարաններու ետեւէն կ'երգեն։ Աւօմբախօնիպները (որոնց մէկ վանքը ի Բասի աճուրդի հանուեցաւ, Խորհրդարանին քուէարկած նոր օրէնքով, վասն զի մեծած էին վճարել տուրքերը) կը կրեն մանիշակագոյն շղթագեաններ, երկար ճերմակ վերարկուներ եւ քօղեր։ Ռեքտառաթիաները հարսերու պէս ամբողջ ճերմակ հագած՝ գեղին քօսեղ մանրթներով, երեսնին ծածկուած ճերմակ թանձր քօղերով որ ետեւէն գեղինը կ'երկարի, կարծ քերնատն վրայ կապոյտ ժապաւէնէ կախուած խաչերով, վանգակներուն ետեւը կ'երգեն, իրր «զատրմանք երկնից» եւ երբ արարողութիւնը աւարտի, իրարու ետեւէ անհետանալ կ'ըլլան ճերմակ ոպինեներու նման։ Տխրութիւն մը կը ճնշէ սիրտերնիդ այս ծաղկաթի մարտպետներուն. ի տես։ Կրօնական ինչ սեղմուած սկզբունքներ կամ բնատնեկան ինչ տումներ մղած են այս գեղեցիկ, հարուստ, ազնուական աղջիկները, կրօնքին անմատչանց գիրկը ապաստանելու, զոհելու իրենց գաղափարներու, ինքնասիրանը, անգիտակից գործիք մը դառնալու, — ոչ միայն այն անճառազոհ կեանքով որ գիւրահասկնալի է՝ երբ կը նետուին տար աշխարհներ, արհամարհելով վանդ ու նեղութիւն, պատերազմներու մէջ վիրաւորեալները խնամելու, կեանքի մէջ տատապողները մխիթարելու, — այլ իրենց մենաստաններ ցուցա-

պատերուն մէջ յատկեան ազօթելու՝ քաւարանի հոգիներուն դարձին համար։ Երկու մարապետ մը քովս նստած էր որ իր ազօթքը ընդհատեց ու ամէնս մը հրամցուց ինծի. այնչա՜փ քաղաքավար են. մէկ երկու անգամ անընդմարելի կերպով իմ կողմս նայեցաւ որ ազօթագիրք չունէի ու օտար կ'երեւայի. ապահով եմ որ բարի մարապետը չատ մը ազօթեց իմ դարձիս համար ալ, մինչդեռ —օտարութիւն մը դարձի բերելէն աւելի—հեշտութիւն պիտի ըլլար իրը աշխարհական գիմաբեռնութեան քոյրեր, Աստուծոյ չնորհած արեւուն լոյսին հետ սփռուիլ իրենց ընկերներուն տառապանքը։ Դեռ ի՛նչ նախապաշարումներ։ Բայց ամէն կրօնք իր մասնաւոր տեսութիւնն ունի ըսենք ու անցնինք, քանի որ հիւրի մը անկ չէ պատասխանել զինքը հիւրընկալած քաղքին թերութիւնները. իրենք իրենց մէջ պէտք եղածէն աւելին կ'ընեն արդէն։ Միայն թէ այս մարապետները կենդանի անձնասպաններ են, կիրքերէ զերծ, որոնք խաղաղութիւնը կը փնտռեն կրօնքի մէջ ու գտած ալ են. միամիտ երանութիւն մը կը ցոլայ իրենց դէմքին վրայ, ներքին համոզմամբ կը պատրաստուին յատկեանական աշխարհին ու տեսակ մը խրոխտութիւն կը կրեն. այնպէս որ երբ այցելուն դուրս կ'ելլէ այդ վեհատաններէն ու կը տեսնէ վաճառատուններուն պարզած / արդուզարդերուն չքեղութիւնը, ժանեակներուն նրբութիւնը, ադամանդներուն շողշողումը, կարծես կ'արգահատի կեանքի պայքարի մէջ մանելու պատրաստուող աշխարհիկ տիկիններուն վրայ. այնչա՜փ ճղճիմ ու պզտիկ կ'երեւայ իրեն ամէն բան։ Եւ սակայն պէտք է հաշտեցնել կրօնքը աշխարհի կեանքին հետ. ընկերութեան մէջ ապրողները աւելի պէտք ունին անոր զօրութեան՝ հոգեկան կերպով տկուն մնալու համար, ինչպէս հագուստն մէկ օրինակ մը առնելու համար, Իտալիոյ Մարգարիտա թագուհին որ իր սուգին առաջին արցունքները Ջանոյ սրբել, ամուսնոյն յիշատակին ուղղած մէկ ազօթքովը, որուն եղանակին վրայ գտան Վերտիի մեռած օրը մեծ երգահանին դաշնակին վրայէն։

Դառնալով մեր Հայերուս բարքերուն՝ որչափ ժողովուրդին խանարհ դասակարգը իջնէք այնչափ աւելի ջերմեռանդութիւն կը գտնէք, կրեռնէք սոխ սխտորով անանուշ աշխատութեան քրտինքը մերկ պարանոցէն հոսող բեռնակիրը, լաչակը գլխուը կէս կուշտ կէս անօթի առնտիկինը որ աւելի սրտով կը վարի խորանին քարերուն, քան մեծատուններուն մեծամասնութիւնը որոնց տիկիններուն մէջ կան որ եկեղեցի վազելէ առաջ կը մտածեն թէ գիպըիւճ թէ շինիչիա կրկնոցնին հագնին որ միւս տիկիններէն ալէկ երեւան։ Մեր մէջ՝ ամէնէն զրկեալը՝ ամէնէն մեծ վատահութիւն ունեցողն է Աստուծոյ բարութեան վրայ, Եւրոպայի մէջ — ու չեմ գիտեր ինչու չենք օրինակեր այս աղուոր առաքինութիւնը, — բարեպաշտութիւնը մեծերէն կը սկսի։ Գրեթէ ապնուական չհամարուիր մէկը որ իր կրօնքը չի գործադրեր։ Փիլիսոփաներն ալ, ամէնէն անհաւատներն ալ բան են որ եթէ կրօնք չըլլար՝ պէտք էր ստեղծել, մանաւանդ կանանց համար ստեղծելու էր. վասն զի կնոջ բոլոր կազմուածքը, մարքին տրամադրութիւնը, հոգիին պապակը զինքը կը մղեն գերմարդկային, ամենակարող զօրութեան մը տալբնելու. ու աշխարհքի ստեղծուելէն ինչեւ այսօր այդ պէտքն է որ լուսաւորեալ երկիրներու մէջ ալ, խելացին, ուսեալը, նեղը ճնալնուն պէս մղած է աւելորդապաշտ ըլլալու, նախապաշարմանց, երազներու հաւատալու։ Թերեւս իրօք ունեցողներ ալ կան այդ աներեւոյթ զգայարանքը որուն գաւառած է Լաւի Ֆիլիպ, գաւիթն մահուընէն զգացած ցաւէն։

Կինը, սովորաբար կամքով կորովի, փիլիսոփայ տակաւ տրտմածն է, համակ ջիղ ու զգացում, որ կեանքին բարոյական կողմը միշտ կը տեսնէ. չունի այլ մարդուն մտածելու կերպը, կեանքին հետ նիւթապէս մաքառելու վիճակը։ Կան որ թուաբակօրէն քրիստոնեաներ են, կ'ուզեն որ քիչ մը բան սորված են, կարդացած են զօրեղ մտքերու յատկացուած փիլիսոփայական հրապարակագրները, կրօնային ուսումնասիրութիւնները, ու տարակոյսը մտած է սրտերնին, կեանքը քաղցր ու փշոտ գտեր են ճամբան, վասն զի ապրուած աշխարհը դուն ուրեք նմանութիւն

ունի երեւակայութեան ալնուացած աշխարհին հետ. եթէ ամուսնացած է ու դժբաղդութիւններ ունի, եթէ ամուսնացած չէ ու իր տունը, իր ամրողջ սէրն է, որի՞ դիմի, ո՞ւր է իր յենարանը։ Կ'ուզէ ալօթել, բառերը սրտէն չեն բղխեր, կ'ուզէ երկինքը Աստուած մը ունենալ որ լսէ իր ամար բառախուռմները, զօրացնէ իր հոգին, բայց անիկա չատ բարձրն է՝ բաած են, չեն բաած հայ մեծ վարդապետի մը հետ թէ կրօնքը կը նմանի աչքին լոյսին, որ ամէնէն հրաշալի ստեղծումն է. անոնցմէ կէս մը որ հորիզոններ կ'ընդգրկէ. հեռադիտակէ՛ն մըն ալ չի կրնար տեսնել։ Բայց եթէ հաւատալու համար կարդալու ալ պէտք ունինք, ապեալ գիրքերէն դերի վեր կարգանք բնութիւնը իր պարզած հրաշալիքներուն մէջ։ կը սիրէ՞ք բուսարանութիւնը, պզտիկ տաննիդ հաւաքա՞ծ է բոյսերու բիւր տեսակներ, ծիածանին անոչ գոյներովը կազմուած թիթեռնիկներու ճճիւներ։ Երբեք ծառերէ ու տունկերէ կատարելով հոգին մէջ անկա՞ծ է չորցած երեւոյթով ճիւղեր կամ պտուղի կարծր կուտեր։ Ամէն օր դիտած է հարկաւ անոնց ծլիլը, տերեւներուն բողբոջիլը, հեռուած է անոնց ծառլլալուն, ծաղիկներուն փթիլումին, յաւիտի վրայի ու վարդի փունջերով պճնուելուն։ Ժամերով արթուն անկնդրած է սոխակին պիչերային մեղեդիին, անտառին խորութեանը մէջ։ Փոխարրկի պահուն լսած է ծովուն մռնչիւնը, դիտած է ալիքներուն ճերմակ կատաղութիւնը, հանդարտութեան ատեն հիացած է աւազին չարքերուն որոնց եւ բանգներուն նմանութիւնը գժուար սլիտի տար ամէնէն մեծ նկարիչը, դեռ ո՞ր մէկ հրաշալիքը ընութեան որ Աստուծոյ անհունութիւնը կը փառաբանեն։

Երբ տղայ էի եւ արեւածագին կամ արեւմուտքի խաղաղութիւնները միաբերան կը ճլորտային, մեծ մայրս կ'ըսէր ինծի — «Կը լսե՞ս խաղաղութիւնները որ իրենց ամենօրեայ ալօթքը կ'ընեն, եկո՛ւր մենք ալ ընենք մերինը»։ Ու քովիկը նստեցնելով զիս, Սաղմոսին անուան բանաստեղծութիւնը կը սորվեցնէր «Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ»։ Անկէ ի վեր որչա՜փ այլափոխութիւններ գաղափարներու, կեանքի ու միջավայրի. բայց միշտ հիանալով եւ յուզմամբ կը կարդամ կեանքի ամէն պայմաններէ անցնող այդ մեծ խմաստութիւնը, որուն երգերը արցունքի կաթիլներով ու մարգարտի հատիկներով գրուած են ու միայն կարող են մարդուս հոգին խաղաղեցնել. եթէ վշտացած ու խռոված է, ալ բնութիւնն իսկ է որ կ'երգէ իր ցաւերով, իր յոյսերով։

Ն.

ԱՆՑՈՒԿՔ ՍՈՎՈՒԿ...

Սպասուհի մը՝ դուռ-դրացի ծառայիս՝
Մրախիկ կ'բեր՝ սին սիրւորգր, սրտագին։
Մուրացիկ մը կը մօտենայ դրան քովը
Մոռնալով հոն՝ իր ցաւը ու սև սովը։
Ցիշէ գուցէ իր անցեալը՝ շվոթ, աղօտ.
Սիրած...սիրուած էր, այժմ՝ անկար ու կարօտ...։

Ցանիկինը՝ երբ կը տեսնէ տան վերէն
Իր դրան քով երկու օտար եկեր են,
Աղախինին դէմ կը գոռայ կոպտարար՝
— «Ներս կորսուէ, անամօթ...չես ամըչնար»
Կը մոռնայ թէ «էր երբեմն» ինքըն ալ
Հէգ որը մը, կեանքն էր՝ սպասել և յուսալ։

Սէր կեղծելով եղած էր մէկ ջոջի կին,
Ձէր ներեր այժմ՝ սէրը աղքատ աղջիկին...։
Վանեց անխնայ մուրացիկը խեղճ, անոք՝
Որուն ինքը բախտակից էր, առեւօք։
Դուռը գոց է. դուրսը մնացին դէմ դիմաց՝
Մէկը որ սէր կը մուրար, իսկ միւսը...հաց։

ԳԻՄԱԾԵՆ

«ՄԱՄՈՒԼ»Ի ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԸ

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ

Նախընթաց չորեքշաբթի օրաթերթերը ծանուցին երկրագործական դասընթացքի մը հաստատութիւնը Եէսի–Գուլէի ազգ. որբանոցին մէջ։ Կը յիշատակենք Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան այս նոր եւ օգտակար ձեռնարկը, որ անշուշտ նոյնքան արդիւնաւոր պիտի ըլլայ, եթէ ոչ աւելի, որբանոցի սաներուն համար, — մեծ մասով գաւառացի ու երկրագործի զաւակ, — որքան անոնց ստացած ուսումնական ու գիտական դասերը։ Այս առթիւ կ'արժէ չեշտել, թէ Հոգաբարձութեան մտքէն անցած չէ բնաւ երկրագործական վարժարան մը բանալ, ինչպէս լսուեցաւ, այլ միայն դասընթացք մըն է հաստատուածը, ինչպէս գոյութիւն ունի Ֆրանսայի բոլոր վարժարաններուն մէջ, գիւղային տարրական նախակրթարաններէն սկսեալով մինչեւ քաղաքներու երկրագործական վարժարաններն ու բարձրագոյն ուսումնարանները, եւ ինչպէս քանի մը տարիէ ի վեր հաստատուած է Օսմ. պետութեան գաւառային բոլոր իսատիյէ վարժարաններուն մէջ։

Այս դասընթացքը, զոր առաջարկած ու ծրագրած է Տօքթ. Ն. Տաղաւարեան էֆ. (որ, ինչպէս յայտնի է, բժիշկ ըլլալէ առաջ՝ երկրագործութիւն ուսած է Ֆրանսայի մէջ. Բարիզի երկրագործական վարժարանէն «Ճարտարագէտ–երկրագործ» ի վկայական առանալով) կը բաղկանայ 140 դասերէ, երկու տարուան չրջանով, այսինքն տարին 70 դաս՝ շաբաթական երկու ժամի բաժնուած, որ պիտի աւանդուի որբանոցի բարձրագոյն երկու կարգերուն։ Ծրագրին 140 դասերը կը բաժնուին վեց ճիւղերու որոնց երկուքին՝ բնդհանուր երկրագործութեան եւ երկրագործական բոյսերու աշխատութեան՝ ուսուցիչ կարգուած է Գալֆայեան էֆ., մանուակա–երկրագործ, Ֆրանսայի մէջ ուսած, որ պետական ծառայութեան մէջ կը գտնուի, իրրեւ երկրագործ պաշտօնեայ եւ գաւառային երկրագործական վարժարաններու տնօրէն–ուսուցիչ եղած է երկար տարիներ։

Միւս 4 ճիւղերուն համար ալ ուրիշ երեք մասնագէտ ուսուցիչներ որոշուած են որոնք յառաջիկայ տարի պիտի դասախօսեն իրենց կարգին։

ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿ

Մոսկուայի Լազարեան Ճեմարանի վարչութիւնը 600 րուպլի կը խոստանայ, Ա. — Ա. նոր որ մինչեւ 1902 Նոյ. 13/26 ներկայացնէ լաւագոյն հատորը՝ գրաբարի մէջ չափուած գաւառական հայերէն բառերու, հանդերձ անոնց նշանակութեամբ՝ ռուսերէն կամ եւրոպական ուրիշ լեզուով, նաեւ հանդերձ բացատրութեամբ թէ ո՛ր գաւառներու մէջ գործածական են անոնք, Բ. — Անոր որ մինչեւ նոյն թուականը ներկայացնէ Արարատի մասնագիրներու հատորը եւ դասաւորումը մինչեւ ԺԴ. դարու վերջը, հանդերձ ներկայացուած նիւթերուն քննական բացատրութեամբ։ Լեզուն կրնայ ըլլալ հայերէն, ռուսերէն, ֆրանսերէն կամ գերմաներէն։

Մասիսի խմբագրութիւնը իր խորին ցաւակցութիւնը կը յայտնէ Կամսարական Արվենակ եւ Տիգրան էֆէնտիներուն, իրենց մօր՝ Տիկին Մանիկ Կամսարականի մահուան առթիւ։ Հանգուցեալ Տիկինը որ բաւական տարիէ ի վեր իր բնակութիւնը հաստատած էր Աղէքսանդրիա, իր զաւկիներուն հետ, Պոլսոյ եւ մանաւանդ Գաղտիքի ընտանեկան չրջանակներուն մէջ ծանօթ էր իր ազնիւ եւ առաքինի բնաւորութեամբը եւ մայրական ձիրքերով։ Իր մահուան գոյժը դառնութեամբ կը համակէ բոլոր զինքը ճանչցողները։

Տիկին Մանիկ Կամսարականի մահը սուգի մէջ կը թողու նաեւ Շապուրով, Համեան եւ Գալուստեան ընտանիքները։

ՍՏԵՓԱՆ ՈՍԿԱՆի կեանքին ու գործերուն վրայ լիակատար գաղափար մը տուող գեղեցիկ յօդուած մը ստացած ենք իգմիրլն, մեր աշխատակից ՌՈՒԻՆ ՈՐԲԵՐԿԱՆԷ, որուն դիմում ըրած էինք այս նպատակով։ Այդ ուսումնասիրութիւնը պիտի հրատարակենք Մասիսի յաջորդ թիւով։

Հրատարակիչ կ. Մ. Իսթիխճեան

Տպագրութիւն Ց. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ
Կ. Պոլիս, Ֆինճանճըլար եօզուշու, Թիւ 27

ԻՆՆԻՕՆ

ՀՐԴԵՀԻ ԵՒ ԿԵՆԱՑ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ Ի ԲԱՐԻՋ 1828–1829

ՀՐԴԵՀԻ ՃԻՒՂ

Մինչեւ 1899ի վերջը հատուցեալ Ընդամէնը	240,000,000 ֆր.
1899ին գանձուած ապահովագին	19,500,000 »
Դրամագլուխ եւ պահեստ	105,000,000 »
Ապահովագրեալ դրամագլուխ	18,000,000,000 »

ԿԵՆԱՑ ՃԻՒՂ

Մինչեւ 1889ի վերջը հատուցեալ Ընդամէնը	99 000,000 ֆր.
Ընթացիկ ապահովագրութիւնք	253,000,000 »
Դրամագլուխ եւ պահեստք	150,000,000 »

որ ընթացիկ ապահովագրութեանց գումարին հետ կը համեմատի 60 % — *ինչ որ «Ինիոճ»ի ապահովագրեալ կ'ընծայէ հսկայ երաշխաւորութիւն մը ՈՐՈՒՆ ՆՄԱՆԸ ԿԱՐՆԱՅ ԶԷ ԳՏՆԵՆ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՄԷՋ ԳՈՐԾՈՂ ՈՒՐԻՇ ՈՐ ԵՒԷ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՔՈՎ :*

Արեւելքի համար մասնաւոր սակացոյց զեղչեալ գիներով : *Նպաստաւոր պայմաններ անհամեմատ կերպով աւելի գերազանց քան ուրիշ ո'ր եւ է ընկերութեան պայմանները : Շահաբաժիններու տարեկ տարի անմիջական վճարում, որով Ինիոճի ապահովագրուողք ՉԵՐԾ են այլ վնասներէն եւ յուսախաբութիւններէն, որոնց կ'ենթարկուին միշտ այն անձինք, որ շահաբաժիններու բարդման* (accumulation des bénéfices) *ՕՈՒԻ եւ ՎՆԱՍԱԿԱՐ դերութեամբ գործող ընկերութեանց կ'ապահովագրուին :*

Ընկերութեան գրամատունն է ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿԱՑՍԵՐԱԿԱՆ ՊԱՆՔԱՆ

Թուրքիոյ եւ Արեւելքի Տնօրէնութիւն

Կ. Պոլիս, Կալաթա, Թահտապուռուն խան, Օսմ. Պանքայիճ դիմացը

Գործակալութիւնք Թուրքիոյ գլխաւոր քաղաքաց մէջ

ՍԱԳԱՅԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

Ղալաթիա, Գուրճուլու խան թիւ 7

Ծաղիկ լրագրի այն Տպարանին մէջ խնամով կը կատարուին ապագրական ամէն տեսակ յանձնարարութիւններ, — ծանուցումներու, հարսանեկան հրաւիրագիրներու, այցետոմսերու, մահազդներու, առեւտրական շրջաբերականներու, եւայլն, — պատրաստութեամբ, — դիւրամատչելի պայմաններով :

ԱՏԱՄՆԱԲՈՅԺ

ՏՈՔԹ, Գ. ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ

ԲԵՐԱ, ՄԵԾ ՓՈՂՈՑ, ԹԻՒ 200

Կալաթա-Սերայի Լիսէին դէմ

Ամէն օր ժամը 5—11 (Ը. Թ.)

կիրակի օրերը ժամադրութեամբ

ԹՂԹԱՎԱՃԱՌ

Վ. եւ Հ. ՏԷՐ–ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Պոլիս, Սուլթան–Համամ, բաղնիքին կից թիւ 18

Տէր–Ներսէսեան Թղթավաճառատունը՝ իր նախկին տեղը վերահաստատուած՝ դրամատանց, վաճառատանց, գրասենեակի եւ պղոյններու վերաբերեալ ճոխ ու ընտիր ապրանքներ բերել տուած է։ Գլխաւորաբար հոգ կը տանի տպագրութեան (փոխանակագիր, չրջաբերական, քարթ ը վիզիթ, հարսանեաց հրաւիրագիր եւլն· եւլն·) եւ կազմի վերաբերեալ գործերու, եւ կը տառնձնէ այս կարգի ամէն յանձնարարութիւններ զորս կը կատարէ փութով, խնամով եւ խիստ դիւրամատչելի պայմաններով։

Ամէն անոնք որ հաճին անգամ մը պատուել Տէր–Ներսէսեան վաճառատունը՝ մեծապէս գոհ պիտի մնան ապրանքներու ճոխութենէն ու ընտիր հանգամանքներէն, մանաւանդ յանձնարարութեանց փութով կատարումէն եւ այն ուղղամտութենէն որ վաճառատան կէտ նպատակն է։

Գաւառներէ եկած յանձնարարութիւնները փութով կը կատարուին։ 8—10

THE GRESHAM

ԿՐԷՇԱՄ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻԻՆ ԿԵԱՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՀԻՄՆՈՒԱԾ Ի ԼՈՆԴՈՆ

1848 ԻՆ

Դրամագլուխ եւ երաշխաւորութեան գումար աւելի քան 175,000,000 Ֆրանկ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԿԱՑՈՒՑԻՉՔ ԷՏՈՒԸՐՏՍ ԵՒ ՈՐԴԻ

Ալալըմճի խան, Կ. Պոլիս։

ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ 1852

Տ՛Թ. Ս. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ ԵՒ ՈՐԴԻ

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ–ԱՏԱՄՆԱԲՈՑԾՔ

396, ՄԵԾ ՓՈՂՈՑ ԲԵՐԱ, 396

(Եաննի գարեջրատան վրայի յարկը, ճիշդ Զըպուճեանց դէմը)

Կատարելագործեալ գործիքներու միջոցաւ աւելնասատիկ ցաւած ակռաները մեկ անգամեն կը լեցնեն· ցաւով դիմելու եւ բուժուած վերադառնալու պայմանաւ։

Ներհնար եղանակաւ, նուրբ, ճաշակաւոր եւ դիմացկուն արհեստական ակռաներ կը պատրաստեն, յար եւ նման բնականի, դիմի ձեւաւորութիւն ըստ տարիքի, ծաւղութիւն եւ ազատ արտասանութիւն երաշխաւորուած։

Բերնի հիւանդութիւնք կատարելապէս կը բուժուին ինչպէս նաեւ թմրեցուցիչ դեղերու եւ աւելնակատարելագործեալ աքցաններու միջոցաւ, առանց ցաւի ատամնահանութիւն։

Ց. Գ. Ժամերը կիրակի օրերն ալ (մինչեւ կէս օր) ինչպէս նաեւ ամէն օր (մինչեւ կէս գիշեր) հիւանդ կ'ընդունին։

Ծանօթ. — Պոլսոյ կողմը մասնաճիւղ ՉՈՒՆԻՆԳ.